

9. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т. В. Сахнова. — М. : Волтерс Клувер, 2008. — 696 с.

10. Теория юридического процесса : под ред. Горшенева В. М. — Харьков. — 1985. — 192 с.

11. Хосе Хуан Тогаріа. Системи оцінювання якості послуг правосуддя шляхом опитування громадської думки: Чому? Що? Хто? Як? та Навіщо? // За межами загальнодоступних знань: Емпіричні підходи до забезпечення верховенства права / За ред. Еріка Дженсена і Томаса Хеллера / Jose Juan Toharia, «Evaluating Systems of Justice through Public Opinion: Why? What? Who? How? And What? for?» sn Beyond Common Knowledge: Empirical Approaches to the Rule of Law, edited by Eric Jensen and Thomas Heller (Стенфорд: Вид-во Stanford University Press, 2003. - С. 21 -60).

УДК 343.8

Марчук А. І., к.ю.н., доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НУ «ОЮА»

Проблемні аспекти запровадження механізму класифікації засуджених в кримінально-виконавчих установах відкритого типу

Статтю присвячено питанням запровадження механізму класифікації засуджених у виправних центрах. Доводиться доцільність проведення класифікації засуджених у виправних центрах, відсутність якої виступає одним із факторів, що обумовлює такий високий рівень зареєстрованих порушень та пенітенціарного рецидиву у виправних центрах. Обґрунтовується практична необхідність окремого утримання двох груп засуджених до обмеження волі: 1) засуджених, яким судом призначене дане покарання; 2) засуджених, які переведені з виправних колоній в порядку заміни не відбутої частини покарання більш м'яким.

Ключові слова: класифікація засуджених; виправні центри; індивідуалізація виконання покарання.

Статья посвящена вопросам внедрения механизма классификации осужденных в исправительных центрах. Доводиться целесообразность проведения классификации осужденных в исправительных центрах, отсутствие которой выступает одним из факторов, обуславливающих столь высокий уровень зарегистрированных нарушений и пенитенциарного рецидива в исправительных центрах. Обосновывается практическая необходимость отдельного содержания двух групп осужденных к ограничению свободы: 1) осужденных, которым судом назначено данное наказание; 2) осужденных, переведенных из исправительных колоний в порядке замены неотбытой части наказания более мягким.

Ключевые слова: классификация осужденных; исправительные центры; индивидуализация исполнения наказания.

The article is devoted to the implementation of the mechanism of classification of prisoners in correctional centers. Some scientists link the classification of convicted solely to imprisonment and do not see the feasibility of its implementation in open type of penal institutions. After analyzing the dynamics of the number of prisoners serving sentences in correctional centers during the last few years, we can see an increase in number that nearly doubled. These figures indicate the feasibility of classification of prisoners. Its absence is one of the factors that causes a high level of registered violations and prison recidivism in correctional centers. Distribution sentenced to correctional centers by the court as opposed to the transfer of prisoners specially created regional commissions in the manner of Art. 82 of the Criminal Code. The Court is guided by this criterion of classification as a potential efficiency of prisoners, so this kind of punishment is not intended for minors, pregnant women and women with children under the age of fourteen years; persons who have reached retirement age and the disabled of first and second groups.

There is a practical need to separate detention of prisoners into two groups: 1) prisoners who is designed

this court sentence; 2) prisoners who transferred from prisons in order not to undergo the replacement of a more lenient punishment. With comprehensive criminological classification criteria found out that these groups differ in the nature of the crimes committed and the experience of past criminal activity. The prisoners in correctional centers have their own, quite distinct specificity, which can be considered as the same type of social education. That is why the inventory of correctional centers will segregate prisoners for the first time and those who have already served a sentence of imprisonment in certain institutions. An additional argument is that the proposal was supported by about 85% of surveyed employees of correctional centers.

Keywords: classification of convicts; correctional centers; individualization of punishment.

Постановка проблеми. Більшість фахівців класифікацію засуджених пов'язують виключно з позбавленням волі на певний строк, не вбачаючи доцільності її проведення у кримінально-виконавчих установах відкритого типу. Однак, аналіз статистичних звітів Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтСУ) щодо кількості, наявності та складу засуджених дозволяє констатувати значне збільшення кількості зареєстрованих порушень у виправних центрах у порівнянні з виправними колоніями. Крім того, дослідники відмічають високий рівень пенітенціарного рецидиву у виправних центрах - щорічно повертається в кримінально-виконавчі установи закритого типу - 13 % засуджених, які були переведені в порядку ст. 82 ККУ. У деяких областях 67-80 % засуджених, які підпадали під таку пільгу закону, як переведення з виправних колоній до виправного центру, відмовлялись від неї.

Як уявляється, вищезазначені показники вказують на доцільність проведення класифікації засуджених, відсутність якої виступає одним із факторів, що обумовлює такий високий рівень зареєстрованих порушень та пенітенціарного рецидиву у виправних центрах.

Стан дослідження. Правові та організаційні аспекти виконання покарань в установах відкритого типу досліджувались у роботах радянських вчених М.Ф. Аблізіна, В.Б. Васильця, В.В. Гераніна, В.І. Горобцова, В.В. Дедюліна, Ю.О. Мінакова, О.С. Міхліна, О.О. Новікова, В.М. Петрашевича, М.О. Стручкова, С.Я. Фаренюка, В.З. Фетисова та деяких інших авторів. Те, що відсутність механізму класифікації засуджених у кримінально-виконавчих установах відкритого типу є суттєвим недоліком, на що неодноразово звертали увагу вітчизняні науковці: Бодюл Є.М., Камянець Т. В., Кулинич С.А.

Поряд з цим, зазначені автори не аналізували критерії класифікації засуджених у виправних центрах, а проблеми механізму класифікації засуджених у кримінально-виконавчих установах відкритого типу взагалі не становили предмет наукового дослідження. Метою даної статті є аналіз механізму класифікації в кримінально-виконавчих установах відкритого типу та доцільність її запровадження.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасного зарубіжного кримінально-виконавчого законодавства свідчить, що термін «обмеження волі» має інше етимологічне навантаження у порівнянні з нашою державою. Наприклад, обмеження волі за законодавством Польщі за змістом тотожне такому покаранню як виправні роботи, яке закріплено у КК України. Згідно з КВК Польщі, це покарання виконується не в спеціальних УВП, а за місцем проживання або праці засудженого, тобто є покаранням альтернативним відносно покарань, які передбачають будь-який ступінь ізоляції від суспільства, у тому числі й обмеження волі. В період реформування УВП норми КВК Польщі є більш прогресивним та такими, що відповідають нормам європейського та міжнародного права [7].

Не вдаючись у подробиці дискусії щодо ефективності існування цього виду пока-

рання, зазначимо, що деякі вчені розглядають виправні центри як *місце позбавлення волі*. Такий висновок ґрунтується на тому, що обов'язки, які встановлюються законом для засуджених до обмеження волі, є аналогічними для осіб позбавлених волі.

Витоки вітчизняного розуміння терміну «обмеження волі» та особливостей його виконання знаходяться у кримінально-виконавчій системі радянського періоду, де у ст. 25 КК та ст. ст. 16, 33 ВТК України 1971 року під обмеженням волі розумілось направлення засудженого у колонію-поселення, яка виходячи із ст. 12-13 ВТК була різновидом місць позбавлення волі. Крім того, Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, та пункти 4.1. та 4.2. Інструкції, що встановлюють вимоги до обладнання виправних центрів, порівняти зі змістом п. 8.1– 8.4 Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов, затверджених наказом Департаментом від 5.06.2000 р, що визначали особливості обладнання виправно-трудоустанов колоній-поселень, стає цілком очевидною їх майже повна тотожність [5;6].

За станом на 31.08.2001 р. (до набрання чинності КК України 2001 р.) 18 з 22 виправних центрів мали статус виправно-трудоустанов колоній поселень і на даний час організаційно не змінилися.

На даний час функціонує 21 виправних центри Державної пенітенціарної служби, в яких станом на 1 вересня 2015 року утримувалося 2895 осіб, засуджених до обмеження волі. Проаналізувавши динаміку кількості засуджених, що відбувають покарання у виправних центрах протягом останніх декількох років, можна побачити їх збільшення майже у два рази. А саме, станом на 1.01. 2003 р. загальна кількість засуджених цієї категорії становила 1784; на 1.01. 2004 р. – 2244; на 1.01. 2005 р. – 2612; на 1.01. 2006 р. – 4672; на 1.01. 2007 р. – 4911; на 1.01. 2008 р. – 5000 чол. 01.01.2009 р - утримувалося 4874.

Динаміка зростання кількості засуджених за останні 7-8 років у виправних центрах, з одного боку, є позитивним явищем, так як свідчить про збільшення питомої ваги покарань, альтернативних позбавленню та зменшення частки позбавлення волі на певний строк. З іншого – аналіз статистичних звітів Державної пенітенціарної служби щодо кількості, наявності та складу засуджених дозволяє констатувати значне збільшення кількості зареєстрованих порушень у виправних центрах в порівнянні з виправними колоніями. Всього протягом року з боку осіб, засуджених до обмеження волі зареєстровано 2852 правопорушень, у 1358 випадках до винних були застосовані заходи стягнення правами начальників центрів, що у розрахунку на одну тисячу чоловік складає 292.

Дослідження, проведені нами на базі Ширяєвського виправного центру № 111 в Одеській області (далі – ШВЦ), показали різке зростання зареєстрованих порушень в 2015 році в порівнянні з 2014 роком, а саме кількість порушень у розрахунку на 1 тис. осіб за 2013 рік становило 364; за 2014 рік - 1304 порушення.

Крім того, дослідники зазначають високий рівень пенітенціарного рецидиву у виправних центрах щорічно повертається в кримінально-виконавчі установи закритого типу - 13 % засуджених, які були переведені в порядку ст. 82 ККУ.

Розглянемо для початку законодавчу базу, яка може стати підґрунтям для концептуального закріплення класифікації засуджених у виправних центрах.

Ст. 18 КВК України регламентує, що виправні центри виконують покарання стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до ст. ст. 82, 389 КВК.

Як бачимо, КВК України не містить класифікаційних критеріїв (форми вини, злочинна діяльність тощо) за якими можливо було б здійснювати розподіл засуджених на групи. Однак, цікаві положення містяться у ст. 5 Інструкції з організації порядку і умов виконання покарання у виді обмеження волі затвердженої наказом ДПТС України від 16 лютого 2005 року № 27, а саме: після прибуття до виправних центрів засуджені в обов'язковому порядку проходять медичний огляд, санітарне оброблення та протягом 14 діб тримаються ізольовано від інших засуджених в окремому приміщенні і до праці не залучаються. Проводячи аналогію зі ст. 95 КВК, яка регламентує тримання засуджених до позбавлення волі у дільниці карантину, діагностики і розподілу у ВК, можна побачити схожу законодавчу конструкцію, при якій засуджених, поміщених у дану дільницю протягом чотирнадцяти діб, піддають повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. Крім того, на відміну від вище наведеної інструкції у ч. 2 ст. 95 КВК України резюмуються цілі проведення таких процедур, а саме: за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії. У виправних центрах індивідуальна програма не складається, також не проводиться психологічне, кримінологічне, психолого-педагогічне вивчення засудженої особи.

Законодавець, закріплюючи положення тільки щодо медичного огляду, виходить із тих позицій, що згідно ст. 61 ККУ покарання у виді обмеження волі передбачає утримання особи у виправних центрах без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Відсутність головного елементу позбавлення волі - ізоляції говорить про те, що законодавець не враховує особистісну небезпеку засудженого в процесі відбування покарання у виді обмеження волі.

На відміну від розподілу засуджених до ВК, яким займаються спеціально створені регіональні комісії, розподіл засуджених до виправних центрів здійснюється судом. Відмітимо, що він бере до уваги такий критерій класифікації, як потенційна працездатність засуджених, тому що цей вид покарання майже не призначається неповнолітнім, вагітним жінкам і жінкам, що мають дітей віком до чотирнадцяти років, особам, що досягли пенсійного віку, військовослужбовцям строкової служби та інвалідам першої і другої групи. Станом на 20 липня 2014 року в виправних центрах утримувалося 5067 працездатних осіб, інвалідів 3 групи – 20 осіб, інвалідів 2 групи – 2 особи.

Тяжкість вчиненого злочину (покарання у виді обмеження волі застосовується до осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості) не є визначаючим критерієм для їх розподілу до виправних центрів.

Раніше ст.ст. 13 та 16 ВТК України закріплювали норми, які можна вважати концептуальною основою первинної класифікації, а саме: виправно-трудова колонія поділялися на колонії-поселення для осіб, які вчинили злочини з необережності, колонії-поселення для осіб, які вчинили умисні злочини.

У виправно-трудовах колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили злочини з необережності, відбували покарання засуджені *вперше до позбавлення волі* за злочини, вчинені з необережності. У виправно-трудовах колоніях-поселеннях для осіб, які вчинили умисні злочини, відбували покарання засуджені *вперше до позбавлення*

волі, а також особи, *переведені в ці колонії* в порядку, передбаченому статтею 46 ВТК, з колоній загального, посиленого і суворого режимів.

Минулий досвід первинної класифікації засуджених за такими критеріями, як форма вини та минула злочинна діяльність, врахували деякі країни пострадянського простору.

Наприклад, в кримінально-виконавчому законодавстві Росії та Білорусії закріплено наступні положення: 1) засуджені, яким обмеження волі призначене в порядку заміни більш м'яким видом покарання, і засуджені до обмеження волі по вироку суду, як правило, не можуть утримуватися в одному виправному центрі; 2) засуджені, що раніше відбували покарання у виді позбавлення волі та які мають судимість, утримуються окремо від інших засуджених; 3) засуджені за злочини, вчинені у співучасті, відбувають покарання окремо від інших своїх співучасників.

В законодавстві цих країн визначено, що до обмеження волі засуджуються особи, які володіють різним ступенем суспільної небезпеки. Тому норми КВК закріплюють базові критерії класифікації останніх.

Суспільна небезпека особи, кримінологічна інформація про неї повинна стати базою для критеріїв класифікації засуджених. В результаті відсутності класифікації засуджених у виправних центрах сумісно проживають у так званих гуртожитках засуджені з різним ступенем суспільної небезпеки (засуджені за вбивство, хуліганство, крадіжку тощо).

Таким чином, ми не можемо погодитися з думкою Є.М. Бодюл, що засуджені у виправних центрах мають свою, досить чітку виражену специфіку, яка дозволяє розглядати їх як *однотипне* соціальне утворення [3, с. 15].

Засуджених, що відбувають покарання у сучасних виправних центрах можливо умовно поділити на дві категорії 1) яким судом призначене дане покарання; 2) засуджені, які переведені з виправних колоній в порядку заміни не відбутої частини покарання більш м'яким.

В цілому по системі заміну не відбутої частини покарання більш м'яким у порядку статті 82 Кримінального кодексу України у 2010 році було застосовано до 3389 засуджених, що становить 10,3 % від осіб, на яких за формальними ознаками поширювалася норма (2014 р. - 3562 засуджених або 14,5 %). При цьому до більшості засуджених застосовано саме *обмеження волі*. Що ж стосується Одеської області, досліджено також значну динаміку призначення цього виду покарання. До прикладу, у Чорноморській ВК ДПтСУ в Одеській області (№ 74) переведено згідно ст. 82 ККУ у 2013 році - 23 особи (9 %), у 2014 році - 53 особи (19, 85 %) [4].

Варто підтримати точку зору Бодюла Є.М щодо того, що існує практична необхідність окремого утримання двох груп засуджених: 1) засуджених до обмеження волі за вироком суду; 2) засуджених, яким обмеження волі призначене в порядку ст. 82 КК України або ст. 389 КК України [1; 2; 3].

Саме тому вважаємо, що наявна кількість виправних центрів дозволить відокремити засуджених уперше та осіб, які вже відбували покарання у вигляді позбавлення волі у окремих установах. Додатковим аргументом є те, що дану пропозицію підтримало близько 85% опитаних нами працівників виправних центрів.

Проаналізувавши історію виникнення кримінально-виконавчих установ відкритого типу, дослідники зазначають, що виправні центри є наслідком еволюційного поєднання ознак різних органів та установ виконання покарань. Зародження цих установ пов'язують, перш за все, з виникненням перехідно-виправних будинків 1920-років, особливістю яких було те, що покарання відбували у них засуджені за корисливі злочини. Тому

деякі автори взагалі піддають сумніву доцільність перебування засуджених другої групи у виправних центрах та розцінюють це як неефективну міру кримінально-виконавчої політики, що не сприяє виправленню та ресоціалізації даних осіб. Однак вважаємо, що інститут зміни умов тримання осіб, як елемент прогресивної системи виконання покарання, повинен діяти в кримінально - виконавчій практиці.

Висновки. Головною проблемою формування таких класифікаційних груп є невизначеність критеріїв розподілу засуджених. Стосовно класифікації засуджених діє принцип об'єктивності, який значить, що в ній мають знайти відбиття загальні суттєві ознаки, об'єктивні відмінності окремих груп засуджених. Класифікація повинна виходити з реальної нетотожності й різноманітності конкретних осіб, засуджених за вчинення того чи іншого злочину, адекватно відображати дійсно об'єктивну різницю між ними. Аналізуючи ці групи засуджених із точки зору комплексного критерію відмітимо, що виявляються певні кореляційні зв'язки між характером учинених злочинів і подальшою поведінкою засуджених під час відбування покарання. Саме тому, закономірним і логічним підсумком усього вищесказаного є пропозиція про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України:

1. Ст. 16 КВК України доповнити ч. 2 такого змісту: „ у виправних центрах встановлюється роздільне тримання засуджених, яким обмеження волі призначене в порядку ст. 82 ККУ, і засуджених до обмеження волі по вироку суду ”.

Підтримуємо позицію дослідників, що відомчі нормативні акти ДПтСУ відбивають лише концептуальне значення проблем організації виконання покарання у виді обмеження волі й не конкретизують останнє. Тому доцільно урегулювати ці питання в окремому відомчому акті, який пропонуємо назвати «Положення про виправний центр». В цьому положенні, як уявляється, потрібно закріпити й основні засади класифікації засуджених до обмеження волі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бодюл Є.М. Концептуальні засади і загальна характеристика Кримінально-виконавчого кодексу України / Є.М. Бодюл, О.М. Джува // Право України. – 2004. – №7. – С. 80–84.
2. Бодюл Є.М. Особливості та деякі проблеми виконання покарання у виді обмеження волі за новим Кримінально-виконавчим кодексом України / Є.М. Бодюл // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2004. – №9. – С. 185–192.
3. Бодюл Є.М. Правові та організаційні засади виконання покарань в кримінально-виконавчих установах відкритого типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / Є.М. Бодюл. – К., 2005. – 17 с.
4. Відомості про стан правопорядку та застосування заходів стягнення і заохочення до осіб засуджених до позбавлення волі на певний строк в Чорноморській ВК ДПтСУ в Одеській області (№ 74) з 25.11.2010 по 28.12.2014.
5. Гель А. П.Обмеження волі як покарання, альтернативне позбавленню волі на певний строк: проблеми правової регламентації / А.П. Гель // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 83 – 86.
6. Гель А. Визначення виду виправної установи засудженим / А. Гель, В. Ковганич // Вісник прокуратури. – 2003. – № 3. – С. 56–59.
7. Яцишин М.М. Взаємозв'язок та взаємовплив законодавства України та Польщі на сучасному етапі (кримінально-виконавчий аспект) / М.М. Яцишин // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. Ювілейний випуск – 2007. – № 1. – С. 66–69.